नीत्या स्वकार्य साधनीयम्

वस्तुनिष्ठप्रश्नाः

प्रश्न 1. 'नीत्या स्वकार्यं साधनीयम्' पाठः समुद्धृतोऽस्ति?

(क) पञ्चतन्त्रात्
(ख) हितोपदेशात्
(ग) दशकुमारचरितात्
(घ) कादम्बरीतः

उत्तर: (क) पञ्चतन्त्रात्

प्रश्न 2. पञ्चतन्त्रस्य रचयिता वर्तते?

(क) बाणभट्टः
(ख) दण्डी
(ग) विष्णुशर्मा।
(घ) नारायणपण्डितः

उत्तर: (ग) विष्णुशर्मा।

प्रश्न 3. भो भगिनीसुत कथमतिचिरात् दृष्टोऽसि? अत्र' भगिनीसुत' शब्दः प्रयुक्तोऽस्ति

(क) सिंहाय।
(ख) जम्बुकाय
(ग) चित्रकाये
(घ) व्याघ्राय।

उत्तर: (ग) चित्रकाये

प्रश्न 4. 'नाहमन्येन हतं सत्त्वं कदाचिदपि भक्षयामि'- इति कस्य कथनम्?

(क) सिंहस्य
(ख) चित्रकस्य।
(ग) शृगालस्य
(घ) व्याघ्रस्य।

उत्तर:(क) सिंहस्य

अतिलघूत्तरात्मक प्रश्नाः

प्रश्न 1. वनप्रदेशे किम् नाम शृगालः वसति स्म?

उत्तर: महाचतुरकः।

प्रश्न 2. महाचतुरकः अरण्ये स्वयं कः प्राप्त:?

उत्तर: मृतो गजः।

प्रश्न 3. 'स्वामिन् त्वदीयोऽहं लागुडिकः स्थितः.....' इति कः कथयति?

उत्तर: इति शृगालः कथयति।

प्रश्न 4. सिंह गते शृगालस्य समीपे कः समाययौ?

उत्तर: व्याघ्रः।

प्रश्न 5. गते व्याघ्र तत्र कः समायातः?

उत्तर: चित्रकः।

प्रश्न 6. भो भागिनेय देहि में प्राणदक्षिणाम् इति कस्य कथनमस्ति?

उत्तर: चित्रकस्य।

लघूत्तरात्मक प्रश्नाः

प्रश्न 1. पञ्चतन्त्रस्य रचयितुः परिचयो दीयताम्?

उत्तर: पञ्चतन्त्रस्य रचयिता विष्णुशर्मा आसीत्। सः महान् नीतिकारः कुशलशिक्षकः विद्वान् चासीत्। तस्य शिक्षणेन राज्ञः अमरशक्तेः त्रयः मूर्खपुत्राः स्वल्पकालेन एव विद्वांसः नीतिनिपुणाश्चाभवन्।

प्रश्न 2. पञ्चतन्त्रस्य किं वैशिष्ट्यम्?

उत्तर: पञ्चतन्त्रं नीतिकथासाहित्यस्य प्रथमं काव्यमस्ति। अस्मिन् पशु-पक्षीणां रोचककथामाध्यमेन नीतिगतव्यवहारस्य प्रेरणा निबद्धाः।

पञ्चतन्त्रस्य कथात्मकशिक्षणेन जनाः स्वल्पकालेनैव विद्वांसः नीतिनिपुणाश्च भवन्ति।

प्रश्न 3. महाचतुरेण शृगालेन सिंहः कथम् अपवारितः?

उत्तर: महाचतुरेण शृगालेन सिंहः सामनीत्या अपवारितः। सः समागतं सिंह दृष्ट्वा प्रणम्य तं प्रति अवदत्- 'स्वामिन् तवदीयोऽहं लागुडिकः स्थितः त्वदर्थं गजमिमं रक्षामि। तदेनं भक्षयतु।' तस्य विनम्रतां दृष्ट्वा सिंहः ततः गतवान्।

प्रश्न 4. व्याघ्रं शृगालः किम् अकथयत्?

उत्तर: व्याघ्र प्रति शृगालः अकथयत् यत्-'मामकथमत्र भवान् मृत्युमुखे प्रविष्ट:? येन एषः गजः सिंहेन व्यापादितः। स च मामेतद्रक्षणे नियुज्य नद्यां स्नानार्थं गतः। गच्छता च तेन मम समादिष्टं यत् यदि कोऽपि व्याघ्रः इह समायाति तर्हि त्वया सुगुप्तम् ममाऽवेदनीयम्।

येन वनमिदं मया निर्व्याघ्रं कर्तव्यम्। यतोहि पूर्वं व्याघेणैकेन मया व्यापादितो गजः शून्ये भक्षयित्वा उच्छिष्टतां नीतः। तद्धिनादारभ्य व्याघ्रान् प्रति प्रकुपितोऽस्मि।"

प्रश्न 5. शृगालेन चित्रकः कथं दूरीकृतः?

उत्तर: शृगालेन चित्रकः दाननीत्या दूरीकृतः। सः चित्रकं दृष्ट्वा अकथयत्—- "भो भगिनीसुत किमिति चिरात् दृष्टोऽसि? कथञ्च बुभुक्षित: इव लक्ष्यसे। तदतिथिरसि मे। तदेष गजः सिंहेन हतस्तिष्ठति, अहञ्चास्य तदादिष्टो रक्षपालः। परं तथापि यावत् सिंहो न समायाति, तावदस्य गजस्य मांस भक्षयित्वा, तृप्तिं कृत्वा द्रुततरं व्रज। तस्य आगमनं दूरतोऽपि तवाहं निवेदयिष्यामि।" इत्थं चित्रकेण गजस्य भिन्नां त्वचं विज्ञाय शृगालेन सिंहागमनं सूचयित्वा सः दूरीकृतः।"

निबन्धात्मक प्रश्नाः

प्रश्न 1. 'नीत्या स्वकार्यं साधनीयम्' कथानुसारेण शृगालस्य चरित्र-चित्रणं कुरुत?

उत्तर: प्रस्तुतकथानुसारेण महाचतुरकः नामकः शृगालः अतीव बुद्धिमान् , महाचतुरः, नीतिज्ञः, कुशलवक्ता पराक्रमी चासीत्। तेन अरण्ये स्वयं मृतो गजः समासादितः, किन्तु सः तस्य कठिनां त्वचं भेत्तुं न शक्नोति। तदैव तत्र एकः सिंहः समायाति। तं दृष्ट्वा सः सामनीत्या तं प्रणम्य स्वस्य वाक्चातुर्येण च सिंहं प्रसन्नं कृत्वा ततः दूरीकरोति।

तदनन्तरं कश्चित् व्याघ्रः तत्रागच्छति। तं शूरं व्याघ्रमपि शृगालः भेदनीत्या स्वस्य बुद्धिकौशलेन च तं दूरीकरोति। ततः कोऽपि चित्रकः तत्र आगच्छति। सः दृढदंष्ट्रः आसीत्। अतः शृगालः दाननीत्या स्वस्य वाक्चातुर्येण बुद्धिकौशलेन च तस्य चित्रकस्य पाश्र्वाद् गजस्य चर्मच्छेदं कारयित्वा तं सिंहस्य भयेन दूरीकरोति। ततः अपरः शृगालः तत्र समायाति।

तं समशक्तिं दृष्ट्वा शृगालः स्वपराक्रमैः तं विजित्यु च सुखेन चिरकालं गजमांस खादितवान्।

प्रश्न 2. पञ्चतन्त्र ग्रन्थस्य परिचयं लिखत।

उत्तर: पञ्चतन्त्रं नीतिकथासाहित्यस्य प्रथम काव्यमस्ति। अस्य रचनाकारः विष्णुशर्मा आसीत्। पञ्चतन्त्रे पूर्व द्वादशभागा: निबद्धा आसन् किन्तु साम्प्रतं पञ्चभागाः एव उपलभ्यन्ते- मित्रभेदः, मित्रलाभः, सन्धिविग्रहः, लब्धप्रणाशः, अपरीक्षितकारचेति।

सम्पूर्ण पञ्चतन्त्रे गद्यभागेन सह श्लोकाः उपकथाश्च समुल्लसन्ति। पञ्चतन्त्रस्य प्रथमोऽनुवादः पहलवी-भाषायां ख्रिस्तस्य षष्ठशताब्द्याम् अभवत्। पञ्चतन्त्रस्य रचनाकालः ईसवीयस्य तृतीयशताब्दी आसीत् इतिविदुषां विवेचनानुसारेणप्रतीयते।

प्रश्न 3. उपायचतुष्टयस्य वर्णनं कुरुत?

उत्तर: बुद्धिमान् मनुष्यः स्वकार्यं नीत्या साधयति। अस्मिन् संसारे अनेकै : मनुष्यैः सह सम्पर्कः भवति, ते च भिन्न-भिन्नविचारवन्तः सन्ति। अधिकबलशालिनः अपि सन्ति, निर्बलाः अपि सन्ति। तैः सह पृथक्-पृथक् व्यवहारेण स्वकार्य साधनीयम्।

मूर्खास्तु केवलं अहङ्कारेण स्वकार्यहानिम् एव कुर्वन्ति। उत्तमपुरुषं नम्रतया प्रणम्य स्वकार्य साधनीयम्, शूरः भेदनीत्या स्वानुकूलः कार्यः, यः निकृष्टः अस्ति किन्तु बलशाली वर्तते तस्य कृते स्वल्पप्रदानम् उचितम्, यश्च समपराक्रमः किं वा दुर्बलः सः पराक्रमेण जेतव्यः। एतदेव राजनीतेः मूलमन्त्रम्। यथोक्तञ्च पञ्चतन्त्रे

उत्तम प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत्।
नीचमल्पप्रदानेन समशक्तिं पराक्रमैः॥

व्याकरणात्मक-प्रश्नाः

प्रश्न (क) अधोलिखितपदानां सन्धिविच्छेदं कृत्वा नामापि लेख्यम्

उत्तर:

पदम्	सन्धिविच्छेदः	सन्धिनाम
इतश्चेतश्च	इतश्चेतः + च	विसर्ग-सत्व.
तस्याभिमुखो	तस्य + अभिमुखो	दीर्घसन्धिः
वनेऽपि	वने + अपि	पूर्वरूपसन्धिः
निर्व्याघ्रम्	निः + व्याघ्रम्	रुत्वसन्धिः
कश्चित्	कः + चित्	सत्वसन्धिः
व्यचिन्तयत्	वि + अचिन्तयत्	यण्सन्धिः
पार्श्वादस्य	पार्श्वात् + अस्य	जश्त्वसन्धिः

प्रश्न (ख) अधोलिखितपदानां समासविग्रहं कृत्वा तस्ये नामापि लेखनीयम्

उत्तर:

सामासिकपदम्	समासविग्रहः	समासनाम
संयोजितकरयुगलः	संयोजितं करयुगलं येन सः	बहुव्रीहिः
मृगमांसभक्ष्याः	मृगाणां मांसं भक्षकाः ते	बहुव्रीहिः
वशकारकः	वशं कारयति यःसः	बहुव्रीहिः
सर्वगुणसम्पन्नः	सर्वैः गुणैः सम्पन्नः	कर्मधारयः
उन्नतकन्धरा	उन्नतः कन्धरः यस्य सः	बहुव्रीहिः
अल्पप्रदानेन	अल्पेन प्रदानेन	कर्मधारयः
भगिनीसुत	भगिन्याः सुतः	तत्पुरुषः
अश्रद्धेयम्	न श्रद्धेयम्	नञ्तत्पुरुषः
सानन्दम्	आनन्देन सहितम्	कर्मधारयः

प्रश्न (ग) अधोलिखितपदानां विभक्तिः वचनञ्च लिख्यताम्

उत्तर:

पदम्	विभक्तिः	वचनम्
अरण्ये	सप्तमी	एकवचनम्
गर्वात्	पञ्चमी	एकवचनम्
सिंहेन	तृतीया	एकवचनम्
चित्रकः	प्रथमा	एकवचनम्
भगिनीसुत।	सम्बोधन	एकवचनम्

प्रश्न (घ) अधोलिखितपदानां धातुः लकाराः पुरुषः वचनञ्च लेखनीयम्

उत्तर:

पदम्	धातुः	लकारः	पुरुषः	वचनम्
आसीत्	अस्	लङ्	प्रथमः	एकवचनम्
परिभ्रमति	परि+भ्रम्	लट्	प्रथमः	एकवचनम्
उवाच	ब्रूञ्	लिट्	प्रथमः	एकवचनम्
भक्षयतु	भक्ष्	लोट्	प्रथमः	एकवचनम्
भविष्यति	भू	लृट्	प्रथमः	एकवचनम्
देहि	दा	लोट्	मध्यमः	एकवचनम्
सन्ति	अस्	लट्	प्रथमः	बहुवचनम्

प्रश्न (ङ) निम्नलिखितेषु पदेषु प्रकृतिः प्रत्ययश्च पृथक् लिख्यताम्

उत्तर:

पदम्	प्रकृतिः	प्रत्ययः
भेत्तुम्	भिद्	तुमुन्
अभिभूता	अभि + भू	क्त
श्रुत्वा	श्रु	क्त्वा
तृप्तिम्	तृप्	क्तिन्
कार्यम्	कृ	ण्युट्

प्रश्न (च) अधोनिर्दिष्टान् पदान् आश्रित्य वाक्यानि रचयत

उत्तर:

पदम्		वाक्यम्
भूत्वा	–	रमेशः विनम्रं भूत्वा वदति।
प्रणिपातेन	–	उत्तमं प्रणिपातेन योजयेत्।
नीतिमार्गम्	–	सत्पुरुषाः नीतिमार्गं न परित्यजन्ति।
प्रयोक्तव्यः	–	तत्र भेदः एव प्रयोक्तव्यः।
समायाति	–	तदैवात्र शिक्षकः समायाति।
नियुज्य	–	सः माम् रक्षकं नियुज्य गतः।

अन्य महत्त्वपूर्ण प्रश्नोत्तर

1. शब्दार्थाः

प्रश्न 1. अधोलिखितशब्दानाम् हिन्द्याम् अर्थं लिखत

उत्तर:

	शब्दाः		अर्थाः
(i)	समन्तात्	–	चारों ओर
(ii)	इतश्चेतः	–	इधर-उधर
(iii)	लागुडिकः	–	पहरेदार
(iv)	बुभुक्षिताः	–	भूखे
(v)	नियुज्य	–	नियुक्त करके
(vi)	भागिनेयः	–	भानजा (बहिन पुत्र)

(vii)	द्वीपी:	–	चीता
(viii)	जम्बुक:	–	शृगाल
(ix)	चित्रक:	–	चीता
(x)	समायाति	–	आता है

2. प्रश्ननिर्माणम्प्रश्न

2. रेखांङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्न निर्माणं कुरुत

1. शृगालेन अरण्ये मृतो गजः समासादितः।
2. परं सः कठिनां त्वचं भेत्तुं न शक्नोति।
3. इतस्ततः विचरन् कश्चित् सिंहः तत्र समाययौ।
4. बुभुक्षिताः अपि सिंहाः तृणं न चरन्ति।

5. कुलीनाः नीतिमार्गं न परिलङ्घयन्ति।
6. सिंह गते कश्चित् व्याघ्रः समाययौ।
7. एकस्तावद् दुरात्मा प्रणिपातेन अपवाहितः।
8. शूरोऽयं भेदं विना साध्यो न भविष्यति।

9. सर्वगुणसम्पन्नोऽपि भेदेन बध्यते।
10. एषः गजः सिंहेन व्यापादितः।
11. तद्दिनादारभ्य व्याघ्रान् प्रति प्रकुपितोऽस्मि।
12. गते व्याधे तत्र कश्चित् द्वीपीः समायातः।

13. गजस्य मांस भक्षयित्वा द्रुततरं व्रज।
14. जीवन्नरो भद्रशतानि पश्यति।
15. विस्रब्धो भूत्वा भक्षय त्वम्।
16. सिंहस्य आगमनं तवाहं निवेदयिष्यामि।

17. तद् श्रुत्वा चित्रको दूरं प्रनष्टः।
18. तदैव अतिसंक्रुद्धः शृगालः समाययौ।
19. समशक्तिं पराक्रमैः योजयेत्।
20. उत्तमं प्रणिपातेन योजयेत्।

उत्तर: प्रश्ननिर्माणम्

1. शृगालेन अरण्ये कः समासादितः?
2. परं सः कां भेत्तुं न शक्नोति?
3. इतस्ततः विचरन् कः तत्र समाययौ?
4. बुभुक्षिताः अपि के तृणं न चरन्ति?

5. कुलीनाः किम् न परिलङ्घयन्ति?
6. सिंह गते कः समाययौ?
7. एकस्तावद् दुरात्मा केन अपवाहित्:?
8. शूरोऽयं कम् विना साध्यो न भविष्यति?

9. सर्वगुणसम्पन्नोऽपि केन बध्यते?
10. एषः गजः केन व्यापादितः।
11. तद्दिनादारभ्य कान् प्रति प्रकुपितोऽस्मि?
12. गते व्याघ्र तत्र कः समायातः?
13. कस्य मांस भक्षयित्वा द्रुततरं व्रज?

14. जीवन्नरो.कानि पश्यति?
15. कीदृशो भूत्वा भक्षय त्वम्?
16. कस्य आगमनं तवाहं निवेदयिष्यामि?
17. तद् श्रुत्वा कः दूरं प्रनष्टः?

18. तदैव कीदृशः शृगालः समाययौ?
19. समशक्तिं कैः योजयेत्?
20. कम् प्रणिपातेन योजयेत्?

3. भावार्थलेखनम्प्रश्न

3. अधोलिखित वाक्यानां हिन्दीभाषया भावार्थं लिखत

(i) वनेऽपि सिंहा मृगमांसभक्ष्याः बुभुक्षिता नैव तृणं चरन्ति।
(i) एवं कुलीना व्यसनाभिभूताः न नीतिमार्गं परिलङ्घयन्ति।
(iii) जीवन्नरो भद्रशतानि पश्यति।

उत्तर: (i) वनेऽपि सिंहा ..... तृणं चरन्ति।

भावार्थ-प्रस्तुत पद्यांश 'नीत्या स्वकार्यं साधनीयम्' शीर्षक पाठ से उद्धृत है। मूलतः इस पाठ में वर्णित कथा 'पञ्चतन्त्र' से संकलित है। इसमें प्रेरणा दी गई है कि बुद्धिमान् व्यक्ति नीतिपूर्वक अपना कार्य सिद्ध करते हैं। एक चतुर शृगाल को वन में एक मरा हुआ हाथी प्राप्त होता है। तभी वहाँ एक सिंह आ जाता है। उसे दूर हटाने के लिए शृगाल सामनीति का प्रयोग करता है।

वह अत्यन्त विनम्रतापूर्वक सिंह को प्रणाम करके उस मरे हुए हाथी को खाने का निवेदन करता है। सिंह उसकी विनम्रता से प्रसन्न होकर कहता है कि मैं अन्य किसी के द्वारा मारा गया जीव नहीं खाता हूँ। इसी प्रसंग में प्रस्तुत कथन सिंह द्वारा कहा गया है।

इसका भाव यह है कि वन में मृगों को स्वयं मारकर उनका मांस खाने वाले सिंह भूखे होने पर भी कभी

घास नहीं खाते हैं। अर्थात् सिंह चाहे भूख से पीड़ित ही क्यों न हो वे अपने श्रेष्ठ स्वभाव का त्याग नहीं करते हैं।

(ii) एवं कुलीना ..... परिलङ्घयन्ति।

भावार्थ-प्रस्तुत पंक्ति का भाव यह है कि महान् कुल में उत्पन्न होने वाले लोग सदैव नीति के मार्ग का अनुसरण करते हैं। वे कठिन से कठिन विपत्तियों से पीड़ित होने पर भी नीति के मार्ग का उल्लंघन नहीं करते हैं। जैसे वन में जीवों को स्वयं मारकर उनका मांस खाने वाला सिंह भूख से पीड़ित होने पर भी घास नहीं खाता है, उसी प्रकार कुलीन व्यक्ति विपत्तिग्रस्त होने पर भी अपने महान् नीतिमार्ग का त्याग नहीं करते हैं।

(iii) जीवन्नरो भद्रशतानि पश्यति।

भावार्थ-प्रस्तुत पंक्ति का भाव यह है कि जीवित रहता हुआ व्यक्ति सैंकड़ों शुभ अवसरों को देखता है। अर्थात् यदि व्यक्ति जीवित ही नहीं रहेगा तो सभी सुख व्यर्थ हैं, यदि जीवित है तो अनेकों सुखों का वह उपभोग कर सकता है। इसलिए बुद्धिमान व्यक्ति अपने प्राणों की रक्षा करता है। थोड़े से लालच में जीवन को व्यर्थ नहीं आँवाना चाहिए कहा भी गया है-जान है तो जहान है।

4. अन्वयलेखनम्

प्रश्न 4. अधोलिखितश्लोकानाम् अन्वयं लिखते

(i) वनेऽपि सिंहा ..... परिलङ्घयन्ति॥
(ii) न यत्र शक्यते ..... वशकारकः॥
(iii) उत्तम प्रणिपातेन ..... पराक्रमैः॥

उत्तर: [नोट-उपर्युक्त श्लोकों के अन्वय पाठ के हिन्दी-अनुवाद के साथ पूर्व में दिये जा चुके हैं, वहाँ से देखकर लिखिए।]

5. पाठ्यपुस्तकाधारितं भाषिककार्यम्

(क) कर्तक्रियापदचयनम्प्रश्नः-अधोलिखितवाक्येषु कर्तृक्रियापदयोः चयनं कुरुत

(i) सः तस्य समन्तात् परिभ्रमति।
(ii) कश्चित् सिंहस्तत्रैव प्रदेशे समाययौ।
(iii) कुलीनाः नीतिमार्गं न परिलंघयन्ति।
(iv) तत् श्रुत्वा शृगालः सानन्दमाह।

(v) सिंह गते कश्चित् व्याघ्रः समाययौ।
(vi) तमपि दृष्ट्वा असौ व्यचिन्तयत्।
(vii) तत्र कश्चित् द्वीपीः समायातः।

(viii) जीवन्नरो भद्रशतानि पश्यति।
(ix) विस्रब्धो भूत्वा भक्षय त्वम्।
(x) तद् श्रुत्वा चित्रको दूरं प्रनष्टः।

उत्तर:

	कर्तृपदम्	क्रियापदम्
(i)	सः	परिभ्रमति
(ii)	सिंहः	समाययौ
(iii)	कुलीनाः	परिलंघयन्ति
(iv)	शृगालः	आह
(v)	व्याघ्रः	समाययौ
(vi)	असौ	व्यचिन्तयत्
(vii)	द्वीपी:	समायातः
(viii)	नरः	पश्यति
(ix)	त्वम्	भक्षय
(x)	चित्रकः	प्रनष्टः

(ख) विशेषणविशेष्यचयनम्

प्रश्न (i) 'तेन अरण्ये मृतो गजः समासादितः। इत्यत्र विशेषणपदं किम्?

उत्तर: मृतः।

प्रश्न (ii) 'परं कठिनां त्वचं भेत्तुं न शक्नोति। इत्यत्र विशेष्यपदं किम्?

उत्तर: त्वचम्।

प्रश्न (iii) 'संयोजितकरयुगलः शृगालः तमुवाच।' इत्यत्र विशेषणपदं किम्?

उत्तर: संयोजितकरयुगलः।

प्रश्न (iv) 'तत्र कश्चित् व्याघ्रः समाययौ।' इत्यत्र विशेष्यपदं किम्?

उत्तर: व्याघ्रः।

प्रश्न (v) अधोलिखितवाक्येषु विशेषणविशेष्यपदयोः चयनं कुरुत

(अ) गर्वादुन्नतकन्धरः शृगालः तमुवाच।
(ब) एषः गजः सिंहेन व्यापादितः।

(स) तत् श्रुत्वा व्याघ्रः सन्त्रस्तः तमाह।
(द) असौ व्यचिन्तयत् दृढदंष्ट्रोऽयं चित्रकः।

उत्तर:

विशेषणपदम्	विशेष्यपदम्
(अ) उन्नतकन्धरः	शृगालः
(ब) एषः	गजः
(स) सन्त्रस्तः	व्याघ्रः
(द) दृढदंष्ट्रः	चित्रकः

(ग) सर्वनाम-प्रयोगः–

(ग) सर्वनाम-प्रयोगः

प्रश्न: अधोलिखितवाक्येषु रेखांङ्कित सर्वनामपदस्य स्थाने संज्ञापदस्य प्रयोगं कृत्वा वाक्यं पुनः लिखत

1. तेन अरण्ये मृतो गजः समासादितः।
2. तद् एनं भक्षयतु स्वामी।
3. तं प्रणतं दृष्ट्वा सिंह: प्राह।
4. अहम् अन्येन हतं सत्वं न भक्षयामि।
5. येन वनमिदं मया निर्व्याघ्रं कर्त्तव्यम्।
6. भो भागिनेयः देहि मे प्राणदक्षिणीम्।
7. मामयद्येवं तन्न कार्यं मे मांसाशनेन।
8. तस्य आगमनं दूरतोऽहं निवेदयिष्यामि।

उत्तर:

1. शृगालेन अरण्ये मृतो गजः समासादितः।
2. तद् मृतगजं भक्षयतु स्वामी।
3. शृगालं प्रणतं दृष्ट्वा सिंहः प्राहः।
4. सिंहः अन्येन हतं सत्वं न भक्षयति।
5. येन वनमिदं सिंहेन निर्व्याघ्रं कर्त्तव्यम्।
6. भो भागिनेय देहि व्याघ्राय प्राणदक्षिणाम्।
7. मामयद्येवं तन्न कार्यं चित्रकस्य मांसाशनेन।
8. सिंहस्य आगमनं दूरतोऽहं निवेदयिष्यामि।

प्रश्नः अधोलिखितवाक्येषु सर्वनामपदस्य चयनं कुरुत

1. सः तस्य समन्तात् परिभ्रमति।
2. तं प्रणतं दृष्ट्वा सिंहः प्राह।
3. गजोऽयं मया प्रसादीकृतः।

4. नूनं शूरोऽयं भेदं विना साध्यो न भविष्यति।
5. कथमत्र भवान् मृत्युमुखे प्रविष्टः।
6. सः च नद्यां स्नानार्थं गतः।
7. विस्रब्धो भूत्वा भक्षय त्वम्।
8. एषः सिंहः समायाति।

उत्तर:

1. सः, तस्य
2. तम्
3. अयम्, मया
4. अयम्
5. भवान्
6. सः
7. त्वम्
8. एषः।

(घ) समानविलोमपदचयनम्

प्रश्नः अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां पर्यायबोधकपदानि लिखत

1. तेन अरण्ये मृतो गजः समासादितः।
2. त्वदीयोऽहं लागुडिकः गजमिमं रक्षामि।
3. तत् श्रुत्वा शृगालः सानन्दमाह।
4. एषः गजः सिंहेन व्यापादितः।
5. तत्र कश्चित् द्वीपी: समायोतः।
6. भो भागिनेयदेहि मे प्राणदक्षिणाम्।

उत्तर:

1. वने
2. प्रहरी
3. जम्बुक:
4. हस्ती
5. चित्रक:
6. भगिनीसुतः।

प्रश्न: अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां विलोमार्थकपदानि लिखत

1. तेन स्वयं मृतो गजः समासादितः।
2. तदेनं भक्षयतु स्वामी।

3. बभुक्षिताः सिंहा तृणं नैव चरन्ति।
4. कुलीना: नीतिमार्गं न परिलंघयन्ति।
5. एकस्तावद् दुरात्मा प्रणिपातेन अपवाहितः।
6. सः मामेतद् रक्षणे नियुज्य नद्यां स्नानार्थं गतः।

उत्तर:

1. जीवितः
2. भृत्यः
3. तृप्ता:
4. अकुलीनाः
5. महात्मा
6. भक्षणे।

(ङ) कः कस्मै / कं प्रति कथयतिप्रश्नः-अधोलिखित वाक्यानि कः कस्मै/कं प्रति कथयति

(i) स्वामिन् त्वदीयोऽहं लागुडिकः गजमिमं रक्षामि।
(ii) तत्तवैव गजोऽयं मया प्रसादीकृतः।
(iii) मामकथमत्र भवान् मृत्युमुखे प्रविष्टः।
(iv) भो भागिनेयदेहि मे प्राणदक्षिणाम्।

(v) भो भगिनीसुत किमिति चिरात् दृष्टोऽसि?
(vi) मामयद्येवं तन्न कार्यं मे मांसाशनेन।
(vii) भो अधीरविस्रब्धो भूत्वा भक्षय त्वम्।
(viii) भो भगिनीसुतगम्यताम्।

उत्तर:

	क:	कस्मै/कं प्रति कथयति
(i)	शृगाल:	सिंहाय
(ii)	सिंह:	शृगालाय
(iii)	शृगाल:	व्याघ्राय
(iv)	व्याघ्र:	शृगालाय
(v)	शृगाल:	चित्रकाय
(vi)	चित्रक:	शृगालाय
(vii)	शृगाल:	चित्रकं प्रति
(viii)	शृगाल:	चित्रकं प्रति